

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ДИТИНСТВА

У статті здійснений аналіз поглядів науковців на проблему дитинства, як соціокультурного феномену, існування дитячої субкультури (дитяча гра, дитячий фольклор, художня творчість дітей, комунікативна поведінка (спілкування)), висвітлено складові компоненти цілісності сучасного дитинства (ставлення світу дорослих до світу дітей, засоби навчання і виховання, періоди психічного розвитку з характерними провідними видами діяльності), встановлено, що під дитинством вчені розуміють: віковий період життя людини; особливий, неповторний, своєрідний світ та спосіб буття дитини у ньому; сукупність дітей певного віку; світ відносин дорослих і дітей.

Ключові слова: дитинство, дитина, цілісність дитинства, дитяча субкультура, соціальний розвиток.

В статье сделан анализ взглядов ученых на проблему детства, как социокультурного феномена, существования детской субкультуры (детская игра, детский фольклор, художественное творчество детей, коммуникативное поведение (общение)), освещены составные компоненты целостности современного детства (отношение мира взрослых к миру детей, средства обучения и воспитания, периоды психического развития с характерными доминирующими видами деятельности), выяснено, что под детством ученые подразумевают: возрастной период жизни человека; особенный, неповторимый, своеобразный мир и способ бытия ребенка в нем; совокупность детей определенного возраста; мир отношений взрослых и детей.

Ключевые слова: детство, ребенок, целостность детства, детская субкультура, социальное развитие.

The article analyzes the views of scientists on the problem of childhood as a sociocultural phenomenon, the existence of children's subculture (child's play, children's folklore, artistic creativity of children, communicative behavior (communication)), it highlights the components of the integrity of modern childhood (attitude of adult world to the world of children, means of training and education, the periods of mental development with characteristic leading activities), it finds that under childhood scientists understand: age period of life; special, unique, original world and the way the child live in it; set of children of a certain age; the world of relations between adults and children.

Keywords: childhood, child, childhood integrity, children's subculture, social development.

На сьогоднішній день існує розрив між дитинством як самоцінністю, нашими ідеальними уявленнями про нього і його реаліями. Сучасний стан дітей в українському суспільстві характеризується соціальною депривацією, тобто недостатністю тих чи інших умов, матеріальних та духовних ресурсів, необхідних для виживання і розвитку кожної дитини. Адже, через суспільно-політичну ситуацію, яка склалася в Україні, загострення військового конфлікту на сході велика кількість дітей стає безпритульними, позбавленими сімейного затишку і тепла, батьківської опіки. Тому погляди науковців на дитинство як соціально-культурний феномен є актуальними та мають безперечне теоретичне і практичне значення.

Різних аспектів проблеми дитинства торкалися І.Бех, А.Богущ, Ю.Громико, М.Гурмен, В.Давидов, Д. Ельконін, Г.Капська, І.Кон, М.Коннер, І.Котов, В.Кудрявцев, М.Мід, Р.Овчаров, Є.Рибінський, Л.Рувінський, С.Савченко, В.Слободчиков, А.Соловійова, Є.Суботський, В.Сухомлинський, Д.Фельдштейн, С.Харченко, Є.Шиянов та ін. Але поза межами дослідження залишився аналіз поглядів науковців на проблему соціалізації дитинства з точки зору соціально-педагогічних наук.

Мета статті – здійснити аналіз праць учених, що торкалися проблеми соціалізації дитинства та визначити їх роль у розвитку соціально-педагогічних наук.

Розглядаючи проблему соціалізації дитини варто звернутися до праць М.Гурмена, І.Кона, І.Котової, Є.Шиянова. Зокрема І.Котова, Є.Шиянов, І.Кон виокремлюють особливу дитячу субкультуру, носієм якої є дитяче товариство. За їх визначенням, це “культурний простір і коло спілкування дітей, що допомагають їм адаптуватися в соціумі і створювати свої автономні норми і форми поведінки” [7, с.41]. Інакше кажучи, у дитячому світі панує “культура дитинства” (М.Гурмен). Цей феномен охоплює три підсистеми: 1) дитяча гра; 2) дитячий фольклор і загалом вся художня творчість дітей; 3) комунікативна поведінка дітей (спілкування).

Відомий дослідник дитинства, психолог, етнограф І.Кон у популярній монографії “Дитина і суспільство” (1988) робить висновок про те, що “суспільство не може пізнати себе, не зрозумівши закономірностей свого дитинства, і воно не може зрозуміти світ дитинства, не знаючи особливостей та історії дорослої культури” [4, с.6]. Відзначаючи залежність світу дитинства від світу дорослих, він віддає належне психологічній автономії світу дитинства, який характеризується своєрідністю своєї субкультури. Тому близькими до педагогічних і психологічних досліджень він вважає і етнографічні дослідження (побут, виховання в сім’ї, традиції виховання в кожній окремій культурі) [2]. Здійснюючи власні дослідження, І.Кон дотримується думки, до якої спочатку прийшли педагоги, а потім і психологи, про те, що стихійно утворені групи дітей, як правило, різновікові (в певних межах). Але саме ця різновіковість робить їх найбільш ефективними у вирішенні ряду завдань. До такої ж думки дійшов і М.Коннер (Conner). Узагальнюючи історико-етнографічні та етнологічні дані, він стверджує, що фактично всі природно виникаючі групи дітей є різновіковими. Єдиною однорідною віковою групою є шкільний клас, який утвердився як система на початку ХІХ століття [3, с.48].

Дитинство, вважає Р.Овчаров, - це період життя людини, в якому закладаються основи особистісної “активності і особистісні властивості, цінності, що визначають якість” подальшого життя людини. Але разом з тим це і “життєвий досвід, коли людина і як людина, і як особистість найменше захищена від соціального, психологічного і фізіологічного насильства” [6, с.295].

А.Богуш тлумачить дитинство як період “народження і становлення особистості; період пізнання соціуму і її величності Людини; відкриття дитиною царини Життя на планеті Земля в усьому його розмаїтті, з усіма його позитивними й негативними проявами; це перші кроки навчання; це жага знань, це перші радощі, перші розчарування і перші сльози...” [1, с.15].

Науковці з галузі психології поділяють дитинство на два умовні періоди: перше дитинство – дошкільні роки, і друге дитинство – роки навчання у початковій школі. Цей поділ, на думку А.Богущ, бере початок з етнопедagogіки, оскільки більшість людей до першого дитинства відносять дошкільля – період веселого, безтурботного, райдужного життя до школи. Друге дитинство в народі порівнюють з “похмурим дощовим днем”. Тобто граничною межею дитинства виступає перехід дитини у підлітковий вік. У цей період дитина робить спроби пристосуватися до вимог оточуючих через виправлення вчинків (І.Бех, Л.Рувінський, А.Соловйова), які викликають негативну реакцію у дорослих. Домінуючою особливістю дитини у цей час виступає зміна конкретної форми поведінки, тобто зовнішні прояви, а не якості особистості. На їхню думку, дитина ще не зможе усвідомити свої якості.

Є.Субботський [10] вичленовує у сучасному дитинстві три компоненти: 1) відношення світу дорослих до дитини; 2) засоби навчання і виховання; 3) періоди психічного розвитку з характерними для них провідними видами діяльності. Таке поєднання, на його думку, утворює цілісність дитинства.

На основі історико-генетичного та порівняльного підходів він зробив висновок, що мірою розвитку дитинства є “тривалість періоду вільного розвитку дитини, який виключає її ранню професіоналізацію і забезпечує максимально широкі можливості для формування її здібностей” [10, с.5]. Через те і дитинство, за його визначенням, – це складний організм, в якому кожна клітинка виконує своє, тільки їй притаманне завдання, вносить свою лепту в життя цілого організму, який виник колись і, поступово ускладнюючись, досяг стану, в якому ми його бачимо зараз. Це організм, який має свою історію [10].

Цінними є міркування В.Слободчикова стосовно того, що ні дитина, ні дитинство не є психолого-педагогічними реаліями. Тому що перше визначає життєво-побутовий статус, а друге виступає культурно-історичною

категорією [9, с.39]. Тому доцільно розглянути й інші підходи до категорії “дитинство”.

Цілісний, комплексний підхід до дитинства як соціально-педагогічного явища здійснений у працях Д.Фельдштейна [11; 12], Є.Рибінського [8] та інших вчених. Зокрема, Д.Фельдштейн у монографії “Соціальний розвиток у просторі – часі Дитинства” (1997) наводить цілу низку підходів щодо визначення категорії “дитинство”:

Дитинство (в узагальнюючому варіанті) – сукупність дітей певного віку, які складають “переддорослий контингент” суспільства. В індивідуальному варіанті – це стійка послідовність актів подорослішання дитини, її стан до “дорослості”.

Дитинство – об’єкт впливу Дорослого світу на світ Дитинства.

Дитинство – особливий цілісно представлений соціальний феномен, який знаходиться в складних функціональних зв’язках з цим світом і для якого стійко зберігаються певні закономірності розвитку, багато в ньому залежить від принципу організації ставлення Дорослого співтовариства до Дитинства, можливостей побудови процесу взаємодії з ним.

Дитинство – особливий стан розвитку в суспільстві, узагальнений суб’єкт, який цілісно протистоїть Дорослому світу та водночас взаємодіє з ним на рівні суб’єкт-суб’єктних відносин. Очевидно, що смисл дитинства, з такої позиції, розглядається як стан розвитку тієї субстанціональної сутності, яка забезпечує “заперечення” Дитинства, вихід за його межі [12, с.9-10].

За всієї багатоманітності трактувань, відзначає Д.Фельдштейн, відсутнє наукове визначення категорії дитинства “як особливого стану, що виступає складовою частиною загальної системи суспільства, не розкрита субстанційна сутність Дитинства” [12, с.16].

Соціологи [4; 8; 12] вивчають дитинство під кутом зору ставлення світу дорослих до дитини та місця самого дитинства у цьому світі. Тому, розглядаючи дитинство як феномен соціального світу, Д.Фельдштейн вбачає у ньому носія майбутнього. Ним зроблені спроби розкрити зміст і структуру

процесу розвитку дитини в дитинстві і дитинства у суспільстві, виділені найсуттєвіші характеристики дитинства. Зупинимося на них:

Функціонально дитинство виступає як об'єктивно необхідний стан у динамічній системі суспільства, стан визрівання підростаючого покоління, а, отже, підготовки до відтворення майбутнього суспільства.

За змістовим визначенням, це процес постійного фізичного росту, накопичення фізичних новоутворень, освоєння соціального простору, рефлексії на всі відносини у цьому просторі, визначення в ньому себе, власної самоорганізації, яка відбувається в контактах дитини із дорослими та іншими дітьми (молодшими, однолітками, старшими), що постійно розширюються та ускладнюються, з дорослим співтовариством у цілому.

Сутнісно дитинство представляє собою форму прояву, особливий стан соціального розвитку, коли біологічні закономірності пов'язані з віковими змінами дитини, значною мірою проявляють свої дії, "підпорядковуючись", проте, все більше і більше регулюючій і визначальній дії соціального [12, с.18].

Досліджуючи дитинство як особливу соціально-демографічну групу населення, яка володіє специфічними потребами, що притаманні тільки їй, правами, які діти ще не в змозі захищати та відстоювати, а також специфічними інтересами, Є.Рибінський трактує його як: 1) стадію "життєвого циклу людини, коли продовжується розвиток організму, його найважливіших функцій (на нашу думку, це не зовсім правильно, тому що це період інтенсивного розвитку, це першопочаток, а не продовження), найбільш активно здійснюється соціалізація особистості, що включає в собі засвоєння певної системи знань, норм і цінностей, засвоєння соціальних ролей, що дозволяють дитині формувати і функціонувати в якості повноцінного члена суспільства" [8, с.15]; 2) соціальний феномен: "Це соціальне явище, - пише він, - яке визначає роль, місце і становище дітей в цілому в даній державі і суспільстві, стан і рівень ставлення держави, суспільства, світу дорослих до дітей, створення достатніх і справедливих

умов для виживання і розвитку дітей, для захисту прав кожної дитини передусім засобами формування і реалізації адекватної соціальної політики держави” [8, с.18].

Ряд вчених (Ю.Громико, В.Давидов, Д.Ельконін, В.Кремень, В.Кудрявцев) розглядають дитинство як складне та багатогранне соціокультурне явище, глобальний культурно-історичний феномен. У підручниках з вікової психології знаходимо: дитинство має конкретно-історичну своєрідність. Підручник узаконив думку про те, що “в дитині нарешті визнана, так би мовити “історична фігура” [5, с.76]. Тобто офіційно визнано статус дитинства і дитини. У науковій літературі (В.Кудрявцев, 1998) співіснує дві позиції щодо соціально-історичної природи дитинства: 1) дитинство – похідна суспільно-історичного розвитку, а освіта, відповідно, – соціально-екологічна ніша для тиражування колективного досвіду дорослих. Останнє пов’язане з цільовими орієнтирами дитячого розвитку і здійснюється через процес подорослішання. Сам процес подорослішання визначається виключно пріоритетами соціалізації. В.Кудрявцев зазначає: “Дитинство ніби виступає сполученням з обслуговуванням інтересів світу дорослих. Звідси впливає і традиційний погляд на соціально-історичну природу дитинства. Прибічники його підкреслюють залежність закономірностей, механізмів психічного розвитку дитини від суспільно-історичних умов її життя. Дитинство за такого підходу виступає соціальним винаходом” [5]. З огляду на це, робить висновок В.Кудрявцев, освіта і становлення свідомості особистості дитини – це не тільки моделювання “історії духу”, минулого, але форма її поступального продовження, творчого розвитку; 2) дитинство – це історичний феномен. З цього твердження витікає визнання унікальної та самобутньої функції дитинства в соціокультурних процесах, його представлення в якості першотворення людської історії” [5, с.77]. Духовний розвиток дитини за такого підходу розглядається як “особлива форма культурної творчості”, як механізм, який реалізує наступність і поступовість в історичному розвитку культури. Тобто

культуротворча функція дитинства проявляється у породженні дітьми “історично нових універсальних здібностей, нових форм діяльного ставлення до світу, нових образів культури в міру освоєння креативного (творчого) потенціалу людства” [5, с.78-79]. Ця функція характерна для сучасного стану дитинства. Вона відрізняє його від первіснообщинної, античної, середньовічної та інших суспільних формацій дитинства. Цей факт дав змогу В.Кудрявцеву ввести у науковий обіг категорію “розвинуте дитинство” (мається на увазі в історичному плані), яку він пов’язав з культуротворчою функцією.

Велика роль у реалізації культуротворчої функції належить дошкільному та молодшому шкільному вікові. Як переконує практичний експеримент, проведений В.Сухомлинським (він взяв 31 дитину за рік до вступу в школу і довів їх до закінчення школи), у цей період відбувається найбільш інтенсивний розвиток фундаментальних людських здібностей. Підтвердженням цього є і дослідження ряду сучасних вчених. Дитина у процесі свого духовного розвитку освоює не тільки ті, що історично склалися, але й інші “форми людської ментальності”, що тільки утворюються, перебувають у фазі становлення. Вона і сама бере участь в утворенні цих форм. Адже кожне нове покоління дітей збагачує “сукупний потенціал людства новими можливостями” [5, с.78]. Цей факт дає змогу говорити про незвідність двох векторів – соціалізація і культууроосвоєння – у розвитку дитини. Адже діти, з одного боку, засвоюють досвід, накопичений попередніми поколіннями, а з іншого – формують історично “нове коло універсальних здібностей”. У цьому і проявляється культурно-інноваційний сенс дитинства.

Розвинуте дитинство представляє історичний процес в цілому та в деякій мірі систему освіти. Функція освіти полягає в проектуванні сутнісної культуротворчої функції розвитку дитинства. Звідси як наслідок витікає, що освіта повинна бути тільки розвивальною. Вклад освіти в історичний процес формування розвиненого дитинства вбачається у наступному [5]:

1. У моделюванні умов виникнення і розвитку історично нових форм діяльного ставлення до світу. Такий підхід дасть можливість на рівні дошкільної та шкільної початкової підсистем освіти закласти “випереджальний механізм соціокультурного росту” (В.Давидов, Ю.Громико). Звідси впливає основна мета дошкільної та початкової шкільної освіти – формування у дітей навиків теоретичної свідомості і мислення.
2. У відкритті образу дитинства XXI століття, проектуванні нових типів відносин світу дорослих і світу дітей.
3. У визнанні теоретичної і практичної самоцінності дитинства у реалізації культуротворчої функції.

Отже, здійснений аналіз праць учених, що торкалися проблеми соціалізації дитинства засвідчує, що ними, дитинство як соціально-педагогічне явище сприймалося: в узагальнюючому вимірі (як сукупність дітей певного віку), індивідуальному вимірі (стійка послідовність актів подорослішання дитини, об’єкт впливу дорослого світу на світ дитинства, особливий цілісно представлений соціальний феномен, що залежить від принципу організації взаємодії дорослого співтовариства з дитячим), функціонально (як стан визрівання підростаючого покоління), змістовно (процес постійного фізичного росту, фізичних новоутворень, освоєння соціального простору), сутнісно (особливий стан соціального розвитку).

Подальшого розвитку потребує проблема філософського осмислення дитинства в педагогічних концепціях вчених України.

Список використаних джерел:

1. Богуш А. Дефініції “дитинство”, “духовність” і “довкілля” в педагогічній спадщині В.Сухомлинського / А. Богуш //Педагогічні науки: Вісник Луганського державного педуніверситету імені Тараса Шевченка. –2000. - №7(27). –С.14-19.
2. Этнография детства. –М.: Наука, 1983. –231 с.

3. Кон И.С. К этнографическому изучению мира детства / И.С. Кон //Советская педагогика. – 1981. -№ 9. -С.44-48.
4. Кон И.С. Ребенок и общество (Историко-этнографическая перспектива) / И.С. Кон. -М.: Главная редакция восточной литературы издательства “Наука”, 1988. -270 с.
5. Кудрявцев В. Инновационное дошкольное образование: опыт, проблемы и стратегия развития / В. Кудрявцев //Дошкольное воспитание. –1998. -№ 1. –С.76-83.
6. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования / Р.В. Овчарова. –М., 2000. –219 с.
7. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии /За ред. С.О.Смирнова. –М., 1999. –286 с.
8. Рибинский Е.М. Феномен детства в современной России / Е.М. Рибинский //Педагогика. –1996. -№ 6. –С.14-18.
9. Слободчиков В.И. Категория возраста в психологии и педагогике / В.И. Слободчиков //Вопросы психологии. –1991. - № 2. –С. 37-49.
10. Субботский Е.В. Золотой век детства / Е.В. Субботский. –М.: Знание, 1981. –96 с.
11. Фельдштейн Д.И. Проблемы возрастной и педагогической психологии / Д.И. Фельдштейн. – М., 1995.
12. Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве – времени Детства / Д.И. Фельдштейн. –М.: Московский психолого-социальный институт /Флинта, 1997. –160 с.